

Prohászka – Ady – Kosztolányi

Egy évvel Prohászka püspök halála után, 1928-ban jelent meg Sík Sándor *Gárdonyi, Ady, Prohászka* című könyve.¹ Először rövidebben Gárdonyi Géza, a remete regényíró művét mutatta be. A II. részben Ady költészetéről írta meg mélyreható meglátásait. Sík Sándor alig egy évtizeddel a „vatesz”-költő halála után darázsfészekbe nyúlt, amikor az „izgató problémát” érintette, bár nem részletezte az Ady körül hevesen dúló vitákat. Igyekezett elkerülni az egyoldalúságokat. Egy-egy fejezetet szentelt a dekadens, az őserős és a tragikus Adynak, főleg esztétikai szempontból vizsgálta a költő művét. Ugyanígy még nagyobb rokonszenvvel elemezte mestere, a *költő* Prohászka Ottokár életművét, megmutatva, mit jelentett neki (és más katolikus költőknek is) a „diadalmas világnézet.”

Ady és Prohászka magyarsága

Sík összeveti Ady és Prohászka magyarság-képét is. Bevezetéséből idézek: „Ady Endre a maga dekadens lázától és pogány magyar őserőtől forrongó lélek-kaoszával robban bele a magyar életbe, már nemcsak idegennek, hanem ellenségesnek is érzi mindazt, amit maga körül lát, minden kortársánál ösztönösebb erejű magyar öntudattal, de ugyanakkor magyar-káromló forradalmi daccal lázad ellene, és evvel a tragikussá mélyült magyarsággal egy új, monumentális, tragikus lírát teremt. Prohászka is messziről, a misztikus Isten-átélés titokzatos világából érkezik, neki is idegen a szegény, vajúdó magyar világ, de életérzésének mindent értő, mindennel együtt-érző mindent magához ölelő egyetemességével, az apostol lélekosztó szenvedélyével meg akarja újítani, felemelni, átllekesíteni ezt a világot.”

Ismeretes, hogy Prohászka Ottokár anyanyelve német volt; magyarul Losoncon és Kalocsán tanult meg. Ezért is meglepő, hogy a kalocsai jezsuitáknál már verseket is írt. Ő maga nyilatkozta az *Élet* című folyóiratnak, amely 1918. október 13-án, 60. születésnapján köszöntötte mint főmunkatársat, szellemi vezérét: „Nyitrán

születtem, ahol atyám hivatalnok volt. Iskoláimat Nyitrán kezdtem, Rózsahegyen folytattam. Losoncon két évig tanultam a református gimnáziumban. Azután Kalocsán jártam a jezsuitákhoz, majd Esztergomba kerültem és Rómában elvégeztem a germanico–hungaricum intézet évfolyamait. [...] Elemista koromban egy ferencendi barát tanított nagy szeretettel, Losoncról egy Tamás nevű tanár emlékét őrzöm. Kalocsán P. Raile kedveltette meg velem az irodalmat. Pompásan tanított. [...] Itt írtam verseket, szépirodalmi kísérleteket, de azok nem jelentek meg nyomtatásban. Most is őrzök néhányat emlékeim között...”²

Lukács István³ *Az egyetlen Prohászka-vers ürügyén* címmel kommentált egy „szabályos” Prohászka-verset (szerinte ez az egyetlen),⁴ amelyet szerzője 1895. október 19-én írt egy emlékkönyvbe, és amelyet a *Magyar Sion* című lap 1935. január 1-jei számában tettek közzé (facsimilében). Íme az első két versszak:

*A könny hazug, a szó sivár,
Jól tudom én, hogy rám mi vár:*

*Valóság lesz minden remény
S a fájdalomból költemény...*

Sík Sándor említett tanulmányában Prohászka-prózákat „versbe” tördelt. Ez nem volt nehéz, mert bizonyos Prohászka-szövegek lüktető ritmusát követve egyszerűen egymás alá kell írni a „verssorokat”. Az *Élő vizek forrása* című elmélkedések több oldala ilyen csodálatos (költői/misztikus) prózavers; ilyen például *A mindenség érzelmeivel...* (ÖM 7,262.), ahol a középkori misztikus, Szent Gertrúd, ez a „tűzből szőtt emberszív” ihlette az „*amor sanctus*” énekére. Itt is, miként az *Élet kenyere* egyes lapjain, az isteni Szív, illetve az Eucharisztia iránti szeretet kifejezése a természetmisztika nyelvezetével ötvöződik. Sokszor Prohászka szimbólumzuhatagaival találkozunk.

¹ Sík Sándor: *Gárdonyi, Ady, Prohászka. Lélek és forma a századforduló irodalmában*. Pallas Kiadó, Bp., 1928.

² *Prohászka-ról* lásd Szabó Ferenc S.J.: *Prohászka Ottokár élete és műve (1858–1927)*. Szent István Társulat, Bp., 2007.

³ *Az Új Ember* 1978. április 23-i számában.

⁴ *Egy másik verset, a Kő az úton* címűt tévesen tulajdonítják Prohászkanak; valójában Túrmezei Erzsébet írónő németből fordította magyarra. Szerzője: Maria Feesche német költő.

Prohászka – Nietzsche – Ady

Prohászka Ottokár modern katolicizmusának vonásai közé tartozik nyitottsága a modern természettudományok felé (geológia, evolúció), valamint konfrontációja az új filozófusokkal (Bergson, Nietzsche).

Miután a *Föld és ég* cikksorozatában szembenézett a modern tudomány és a fejlődéelmélet által felvetett problémákkal, a *Magyar Sion* 1902-es évfolyamában⁵ válaszolt a Nietzsche-féle világnézet kihívásaira:⁶ a „hatalmi embert” és az Übermenschet hirdető, a kereszténységet támadó és az Isten halálát hirdető Zarathustra-Nietzsche prófécijával szembehelyezte a krisztusi élet-eszményt, az igazán „szép egyéniséget” kialakító, evangéliumi eszményt sugárzó *diadalmas világnézetet*. A jón és rosszon túllépő életfilozófiának főbb vonásait elemzi a *Két világnézet*, amely *A diadalmas világnézet* törzsanyagát képezi.⁷

Kiss Endre a századelő filozófiai gondolkodását bemutató könyvében foglalkozik Prohászka és Nietzsche kapcsolatával. Néhány torzítás, Prohászka filozófiájának félreismerése mellett érdekes adalékkal is szolgál. A „dr. Pethő” álnév alatt megjelent *Két világnézet* megírásakor Prohászka még nem volt székesfehérvári püspök, amint ezt Kiss állítja. Prohászka „irracionalizmusának”⁸ bemutatásában sok a félremagyarázás, de főleg *Az intellektualizmus túlhajtásai* (a székfoglaló) ismertetése és kritikája hamis, amint ezt másutt megmutattam.⁹ Kiss szerint „Prohászka székfoglalójában végrehajtja Nietzsche-értékelésének magyarországi 'jobboldali', 'irracionalista fordulótát', mindazonáltal Nietzsche nevének említése nélkül”.¹⁰ Kiss 1977-ben írt tanulmányában még jórészt a Lukács György-féle Nietzsche-értelmezést követi (*Az ész trónfosztása*). Lukács György nemcsak Nietzschét, hanem például Bergson is – irracionális filozófiája miatt – a náci-fasizmus előfutárának tekintette.

Hamis elemzések után¹¹ Kiss némileg kiigazítja Lukács véleményét: „Irracionalizmusnak és a nietzschei életfolyam módosításának keverékéből végül is Pro-

hászknál nem prefasizmus született, hanem egy aktív kereszténység koncepciója, melynek esetleges híve már nem arossz érzéssel hódolhatott világnézetének, hogy esetleg nem elég 'modern'; ellenkezőleg, a kor szintjén állónak érezhette magát. Ugyanez a keresztelés azonban a későbbiekben már prefasizta ideológiákat is szült.”

Kiss Endre a sok melléfogás és félreértelmezés mellett tesz néhány figyelemreméltó megjegyzést. Dicséri Prohászka érzékenységét, amellyel figyelte az új eszmeáramlatokat, a századvég mozgalmait, „a szellem vajúdásait”. A szellemi válságot annak tulajdonítja, hogy az emberek elfordultak a vallástól, terjed a hitetlenség. Megjegyzem: a baloldali értelmiség (a *Huszádik Század* köre) jórészt Nietzsche vallásellenessége, ateizmusa miatt kapta fel a később veszedelmesnek átélt gondolkodót. „Mindamellett Prohászka-Pethő nem rossz taktikus s korántsem mondható el róla, hogy tudományosnak semmiképpen sem nevezhető eszmemenetében ne válaszolna frissen. Nietzschét már 1902-ben szembeállítja a szociáldemokráciával. Erre találhatott ugyan példát a német nyelvű irodalomban, mindazonáltal ezt a gondolatot ő írja le először Magyarországon.”¹² Pár lappal később Kiss még megjegyzi: „*majdnem bizonyosra vehető, hogy Prohászka-Pethő e főképp Nietzsche-ellenes cikksorozata egyik legfontosabb mozgatója volt Ady Nietzschéhez fordulásának.*” (A kiemelés tőlem – Sz. F.) Ugyanezen az oldalon állítja alaptalanul Kiss, hogy Pethő-Prohászka el tulajdonít néhány nietzschei értéket, és „keresztény” erényeknek nyilvánítja őket: pl. előkelő érzület, a szép egyéniség kultusza, szabadság, harci bátorság tisztelete.

Végül pedig egy több változatban keringő anekdotát is említ (Lengyel Béla nyomán): *A Héttben* 1907-ben idézték ezt az anekdotát a parasztról, aki Prohászka egyházmegyéjében Nietzschének akarta kereszteltetni újszülött fiát, mert „erről a szentről sokat beszél az új püspök úr”. Az igaz, hogy nemcsak *A diadalmas világnézetben*, hanem szónoklataiban és az evangéliumi elmélkedésekben is¹³ gyakran emlegeti Nietzsche nevét.¹⁴

⁵ Ezt a cikksorozatot elemzi és bírálja – marxista szemszögből – Kiss Endre tanulmánya: *Nietzsche századelőnk filozófiai életében – különös tekintettel Fülep Lajosra és Prohászka Ottokárra*. In: *A magyar filozófiai gondolkodás a századelőn* (Szerk. Kiss Endre–Nyíri János Kristóf. Kossuth Kiadó, 1977. 165–191.); *Prohászka-ról: 180kk.* – Lásd még: *Babits–Juhász–Kosztolányi levelezése*. Szerk. Belia György. Akadémiai Kiadó, Bp., 1959. – *Rába György: Babits Mihály költészete. 1903–1920*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp., 1981.

⁶ Nietzsche életművét bemutatja bőségesen idézve műveiből Brandenstein Béla: *Nietzsche*. Szent István Társulat, Bp. 2002. (Az 1943-as kötet reprint kiadása.)

⁷ Lásd Schütz bevezetését: *ÖM* 5, V.

⁸ Kiss 1977. 184–194.

⁹ Szabó F. 2007, V. fejezet. 121kk.

¹⁰ Kiss 1977. 184–185.

¹¹ Kiss 1977. 191.

¹² Kiss 1977. 182.

¹³ *Elmélkedések az Evangéliumról* I. 6., 214., 237., 248., 251.

¹⁴ Lásd bővebben Szabó Ferenc: *Prohászka és Nietzsche*. In: *Prohászka Ottokár időszerűsége*. 221kk.

Kiss Endre ugyanazt az álláspontot képviseli Prohászka megítélésében, mint a századelő radikális-liberális, jórészt zsidó sajtó,¹⁵ és később is az enyhébb kommunista Prohászka-kritika. Két korszakot különböztettek meg Prohászka életpályájában: 1919-ig a haladó, szociális és egyházi reformokat sürgető, „modernista” püspök a „liberalizmus” kedvence volt, majd a Tanácsköztársaság után reakciós, antiszemita politikus.¹⁶ Az elszántan liberális *Budapesti Napló* Prohászka-ban ünnepelte azt az új szellemet, amelytől a magyar problémák európai szintű megoldása, a polgárosodás meggyorsítása bízást remélhető. A *Társadalomtudományi Társaság* szociológiai vitájában is azt hangoztatta Vészi József – egyébként vitatkozva a felszólaló Prohászkaival –, hogy azzal a katolicizmussal, amelyet Prohászka képvisel, „a haladó polgárság képes is, hajlandó is” közös munkára.

Ady Endre is felfigyel Prohászka-ra, de rögtön igyekszik kisebbiteni nagyságát, népszerűségét: „Nem fogunk Vészi József hibájába esni és nem fogjuk kivételes nagy embernek deklarálni Prohászka Ottokárt, csak azért, mert merészebbnek, és intellektusban gazdagabbnak mutatkozik, mint többi fegyvere az ecclesia militansnak...”¹⁷ Később, az 1911-es római indexre tétel után, Ady „patrónusa”, Hatvany Lajos is lekicsinylőn ír a püspökről: „Prohászka nem mint gondolkodó írja, amit ír. Ő az egyház nagyszerű alkalmazkodó képességének újabb bizonyítéka. Ez a modernség felé kacsintó atyáskodás béklyóba verhetné Európa félműveltjeit. Prohászka jószimatú diplomata létére ezt érzi is.”¹⁸ Különös, hogy a „haladó” Hatvany azért dicséri X. Pius pápát, hogy elítélte a „modernista” Prohászka-t!¹⁹ Talán azt remélte, hogy most majd lelohad a püspök népszerűsége.

A század elején Ady (aki a *Nyugat* vezéregyénisége) mintegy ellenlábas volt a püspöknek (aki az *Élet* című katolikus folyóirat egyik írója). Láttuk, hogy Ady felfigyelt Prohászka-ra és Nietzschevel is Prohászka hatására kezdett foglalkozni: *A klerikális morál* című cikkében²⁰ többek között így támadja a „modern fegyverekkel” evangelizáló püspököket: „Prohászka Ottokár afféle új Tomori, aki karddal, buzogánnyal jobban szeret bánni, mint füstölővel. Kár, mert Székesfehérvár püspöke okosabban tenné, ha a kaptafánál, azaz saját szerszámánál maradna. Ő azonban az Evangélium nevében gyakorta fegyvert ránt, s ebből nincs üdve az Evangéliumnak. Minap is fogta magát

Prohászka Ottokár, s a klerikális morálról és világfelfogásról puffogott ékes puffogással.” Furcsa vád! Mintha a morál nem tartozna az evangelizáláshoz. Ady szerint az Evangéliumban benne van a szabadság, a fejlődés és az emberiség hite és szeretete. Prohászka bűne – szerinte – az, hogy csak az ember lelke számít, a test pedig nem: „Az ő moráljuk az, hogy a fene egye meg a testünket, a lelkünk pedig az övék.” Ady durván leegyszerűsít. Prohászka a teljes ember fejlődését akarja, és Adyval egyetért abban, hogy „Krisztus az Élet, a Szabadság s az Igazság volt és lesz”. Persze, a dekadens Ady más-képpen értelmezi az Evangéliumot, mint a „diadalmos világnézetet” hirdető Prohászka.

Bármennyire is ellentétes póluson helyezkednek el, van valami hasonlóság Ady és Prohászka magyarság-féltő, a magyarokat ostromozó-védő magatartásában. De az is tény, hogy Ady a szociáldemokrácia és a kozmopolitizmus ideológiai befolyására alakítja ki forradalmi gondolatait, és kezdetben – sokat pózolván – lekicsinyli, pocskondiázza a magyarságot. Ezt Prohászka szemére is vetette a nála jóval fiatalabb költőnek egy évvel halála után, 1920. szeptember 16-án a nemzetgyűlésben:

„Ha az ember Heinét összehasonlítja Ady Endrével, bámulatosságot találunk. [...] Amint Heine lekicsinyel mindent, ami német, úgy Ady lekicsinyel mindent, ami magyar. Ahogy Heine a kereszténységet csakis karikatúrákban tudja meglátni, úgy Ady Endre a mi nagy magyar tradíciókat és a mi nagy érdekeinket valamiképpen karikatúrákban, valamiképpen hamis látószög alatt látja. Azt fogják kegyetek mondani, mi közünk ehhez, vagy pedig azt, mi ennek az oka. Én ezt felhozom példaképpül, hogy a zsidóság szelleme miképpen járja át, és miképpen hamisítja meg a magyar érzést, a magyar szellemet, a magyar kultúrát. [...] Én csak azt mondom: nem szabad-e nekem védenem a magyar kultúrát?...” (ÖM 22, 253–254.)

Kosztolányi és Babits Adyról

Kosztolányi Dezső Prohászka-nál sokkal szigorúbb kritikával illette Ady Endre költészetét.

Ismeretes a fiatal Kosztolányi, Babits és Juhász levelezéséből Ady-ellenes kirohanásuk.²¹ Babits hamarosan megváltoztatta véleményét, és Ady mellé állt.²² „1920

¹⁵ Vö. Horváth Zoltán: *Magyar századforduló. Gondolat, Bp., 1974. 264–268.*

¹⁶ *Prohászka és a zsidókérdés problémáiról: Szabó Ferenc 2007. VIII. fejezet.*

¹⁷ *Nagyváradai Napló 1903. I. 20. Prohászka Nagyváradon, idézi Horváth 1974. 265.*

¹⁸ *Hatvany Lajos: „Dicsérjük a pápát!” Nyugat 1911. 2. kötet. 74. Idézi Horváth 1974. 268.*

¹⁹ *A modernizmusról és az indexre tételről lásd Szabó Ferenc 2007. V. és VI. fejezet.*

²⁰ *Budapesti Napló 1908. március 31.*

²¹ *Lásd Belia György (szerk.): Babits-Juhász-Kosztolányi levelezése. 1959. 108–116., 61. és 62. levél.*

²² *Lásd Gál István (szerk.): Babits Adyról. Dokumentumgyűjtemény. Magvető, Bp., 1975.*

elején közölt legnagyobb Ady-tanulmányában fogalmazza meg először addig csak sejtett látomását Ady világirodalmi nagyságáról, a visszatérő és egyre tömörebben megállapított meghatározását Ady Dantéval való párhuzamáról – írja Gál István a *Babits Adyról* című dokumentumgyűjtemény *Előszavában*.²³ Vázolja Babits álláspontját, értékelését a húszas évek közepén folyó Ady-vitában. A bethleni konszolidáció idején, „az ellenforradalom kulturális vezető egyéniségei, mint például Tormay Cécile, a nyíltan a *Nyugat* ellen alapított 'keresztény nemzeti' folyóiratnak, a *Napkelet*-nek a főszerkesztője, nyilván magasabb helyről jött sugallattal kísértette meg Babitsot, egyetemi katedrát és folyóirat-főszerkesztőséget ajánlva neki, ha szakít a *Nyugattal*. 1919 augusztusának második fele óta nemcsak csábítással és fenyegetéssel, de anyagi javakkal is megpróbálták elválasztani a *Nyugat* tősgyökeresen magyar származásának nevezett íróit az internacionalista, 'hazafiatlan', radikális stb. cégér alá sorolt, pénzzel rendelkező szerkesztő és szervező, zsidó származású szárnytól”.²⁴

1929-ben A *Toll* című folyóirat körvitát rendezett az „Ady-kérdés tisztázására”, és Kosztolányitól is nyilatkozatot kért. A tíz éve halott költőt méltatva jórészt megismételte 1906-os metsző pamfletjét.

Babits viszont „Kosztolányi 1929-ben kezdeményezett újjáértékelési kísérlete során, abban a vitában, amely diákkorukig visszanyúló barátságuk elhidegülését eredményezte, saját tévedéseit és mulasztásait is belátva, szemére hányja nagy költőbarátjának, hogy csak részleteket, egyes verseket, egyes szavakat hajlandó látni Ady életművéből, pedig »Adyt csak egészében lehet látni, csak egészében igazán megítélni (...) Magam is sokáig henyének s értéktelennek éreztem az Ady-versek egy nagy tömegét, csak később jöttem rá, mily lényeges részei ezek is a hatalmas oeuvre-nek«.”²⁵

Kosztolányi Ady-kritikája kérlelhetetlen maradt.²⁶ „Ady Andre fájdalmasan, sírnivalóan, – ez a helyes szó *tragikusan* magyar. Még sírása, még duhaj mulatókedve is magyar, még örök tiltakozása is a kevély Kálvin protestálására emlékeztet. Egy született lázadó, aki tettek hiányában verskatonákkal harcol s formák bilincset tör.” (14.)

A vita arról folyt, „hogy Ady hazaáruló-e, vagy sem, nemzetközi-istentelen, vagy fajához szító, hű magyar”. (34.) Politikai álláspontok jelentősen befolyásolták a szél-

sőséges véleményeket. Kosztolányi igyekezett független maradni, és főleg a költészet, a művészi értéket mérlegelte, bár Ady világnézetét is elvetette. „Annak idején, hogy Ady gyönyörű indulása után egyre-másra ontotta vegyes értékű verseit, majd zuhanni kezdett abba a tűrhetetlen modorosságba, amely végül teljesen elnyelte, ellenségei oly alantas szempontból, oly barbár politikai ürügyek alatt kapcsázkodtak bele, oly cudarul megtagadtak minden értéket kitérő verseitől is, hogy a jobbak, a lelkiismeretük s az ízlésük nevében áttaláltak kifogást emelni ellene, még magas, művészi okokból is...” (35–36.) Ady költészetének főtegye a messianizmus, küldetést érez, pesszimizmusa külsőleges, felületes, „könnyen hívő optimizmus lakozik benne”. (39.) Kosztolányi szerint Ady „elsősorban mint politikai költő híres, emlegetett. Művészi szempontból itt támadható legerősebben”. (41.)

Következik Ady összehasonlítása Petőfivel: „Petőfi magábaöleli az egész életet, minden nagyságot és kicsiséget, minden tragikumot és komikumot, aminthogy ez a kettő soha sincs külön-külön, hanem együtt, örökös kölcsönhatásban. Ady attól kezdve, hogy párisi tartózkodása alatt megleli hangját, a politikai küldetés és halálpózában áll, anélkül, hogy kimozdulna belőle. [...] Ady prózája csak hírlapi vitában melegszik föl, különben csikorgó, kurta lélegzetű, emberei papírosfigurák. Petőfi tanult fő, literátus, a betű tisztelője, Shakespeare ihletes fordítója. [...] Ady politikai verseit többnyire megrendelésre írta a napilapok tárca-rovatába, vagy a Galilei-kör március 15-iki ünnepére. [...] Ezek a versei nagyhangúak, döcögősek, fáradtak.” (41–43.)

„'Krisztuskodása', messiási elhivatottsága, politikája csak az egyik küldetése. A második küldetése a költői. Valójában ez az első és egyetlen.” (44.) „Amint vallja, az életben kettő érdekelt igazán: 'Csupán Politika és Szerelem'.” (47.) „Kevés költő hagyott maga után annyi selejtet, művészileg idéltent és modorost. Mégis jelentős tehetség volt. Maradandót alkotott azzal a harminc-negyven versével, mely pályája szerencsés termékének tekinthető.” (51.)

Az Ady-vitára szánt tanulmány fogalmazványában (288kk) az ellene felhozott vádakot lejegyzí: életveszélyes fenyegetéseket kapott, Lucifernek is nevezték.

„Antiszemita is voltam. Hogy nem leszek ismét arra nem tehetek ünnepélyes fogadalmat. Én sohasem azonosítom a napi lapok szegény munkásait a lapok irányítóival...” (299.)

²³ *Babits Adyról*. 21kk.

²⁴ A két táborról lásd Kosztolányi Dezső: „A magyar irodalom és az ő irodalmuk.” *Új Nemzedék*. 1920. szeptember–október. Közölve in ARACS 2011. dec. 20.

²⁵ Gál István: *Babits Adyról*. 24.

²⁶ Kosztolányi Dezső: *Kortársak*. (Illyés Gyula bevezetőjével.) *Nyugat*, é.n., 13–52. és 288–300. Az oldalszámokat a szövegben hozom.

Itt érintenünk kell Kosztolányi „antiszemizmusát”. A jeles Kosztolányi-kutató, Bíró-Balogh Tamás erről a következtetést nyilatkozta egy az *Irodalmi Jelen*-nek adott interjúban:²⁷

„Nehéz kérdés, mert az antiszemizmus fogalmát is tisztázni kellene hozzá. Az tény, hogy amivel én foglalkozom, például a levelezéssel és életrajzi tényekkel, abból jól látszik, hogy fiatal korában otthon, Szabadkán olyan szociológiailag jól körberajzolható térben nőtt fel, amelyben erősek voltak az antiszemita hangok. Csáth Géza gyermekkori naplóiban is elég sok antiszemita megjegyzés található, melyek egy része ráadásul Kosztolányihoz kapcsolódik. Ezekre persze még rá lehetne fogni, hogy kamaszos szidalmazások. De 1908-ban Fülep Lajosnak igen keresetlen szavakkal szidta azt a *Nyugatot*, ahol maga is dolgozott. Megvan az az autográf levele, amelyben zsidó pártszövetkezetnek tartja és nevezi a *Nyugatot*. Később, az 1919-es eseményeket követően, amikor a családjától elszakították és hat évig nem mehetett haza, mindez kapott egy olyan érzelmi megerősítést, hogy a korábbi elfojtott érzések előtörttek, s a gátak átszakadtak benne. Vannak olyan dokumentumok, autográf levelek, s nevéhez kötődő könyvek, például a *Vérző Magyarország*, amelyekben megjelenik a zsidó- és az idegenellenesség. De azt természetesen nem lehet mondani, hogy Kosztolányi élete végéig antiszemita volt, és azt sem, hogy úgy volt antiszemita, mint egy 30-as, 40-es évekbeli fasiszta politikus. Ráadásul aktív politikai újságíró időszakában sem általánosított, és soha nem a zsidóságot, hanem annak konkrét tagjait, illetve kisebb csoportjait bírálta. Ugyanakkor felesége és barátainak jó része zsidó származású volt, akik közül Füst Milán ezután évekig nem állt szóba vele, de később megbékélt, miképp Somlyó Zoltán is; hiszen élete végén Kosztolányi elfordult korábbi nézeteitől.”²⁸

Prohászka és a kortárs magyar írók

A katolikus irodalom újjászületésében a század elején fontos szerepet játszott az *Élet* című folyóirat, amelynek Prohászka főmunkatársa volt. A századfordulón a katolikus szépirodalmi hetilap, a *Magyar Szemle* (1888–1906) nyitott utat a fiataloknak az irodalomban. Itt kezdett publikálni Kosztolányi Dezső is szinte diákfejjel. Prohászka is munkatársa volt a lapnak, amelyet a Dante-kutató Kaposy József és Gerely József katolikus papok szer-

kesztettek. (Babits is hálával emlékezett meg Kaposyról; talán e szerkesztőtárs szerettette meg Prohászkaival Dantét.) 1908-ban született meg a *Nyugat*, amely kezdetben főleg liberális, baloldali íróknak adott fórumot. A katolikusok az 1909-ben megalakult *Életben* publikáltak, Kosztolányi is több cikket közölt itt. (Őrá még visszatérek.) Azt is mondhatnánk: a *Nyugat* szellemi vezére Ady, az *Életé* Prohászka volt. 1918-ban Andor József volt az *Élet* főszerkesztője; az ő bevezetőjével jelent meg egy interjú Prohászkaival.

Az *Élet* című katolikus folyóirat a 60 éves Prohászka ünnepelő számában a lap főszerkesztője ezt a kérdést teszi fel a püspöknek: „A vallásos költészetre korszakos hatása volt kegyelmes uram fellépésének: a »Diadalmas világnézet« inspirálta a modern katolikus poétákat. Mi a véleménye a vonatkozó költői termékekről?”

Prohászka válasza: „Az én munkásságomról mostanában többet írtak, az *Élet* is szép cikkekben fejtegette, hogy mennyit használtam a katolikus lírának. Úgy gondolom, nagyon túlozzák az én érdemeimet. A vallásos költészetről esztétikai ítéletet nem mondhatok, arra nem tartom magam illetékesnek. A formát, a nyelvet csak esztétikus értékelheti, de a tartalomhoz hozzászólhatok magam is. Ezt pedig nagyra tartom. A katolikus költészet és általában a keresztény szellemű irodalom szellemében, tartalmában nagyon szerencsés megnyilatkozása a modern léleknek. A lelkek és az ideálok teljes harmóniában vannak. A katolikus írókat ismerem, munkáikat olvasom, figyelemmel kísérem őket és mondhatom, hogy nagy örömöm telik fejlődésükben.”

Prohászka hatását a katolikus irodalomra, főleg Sík Sándorra, másutt elemeztem.²⁹ Rámutattam arra, hogy igazságtalan volt Illyés Gyula (és részben Babits is) Mécs Lászlóval szemben, amikor kritikájában gáttalanul ömlengő verseiről, modorosságról, elhivatottságról, vezérekedésről beszélt, „amit már Ady is másodkézből, a romantikusoktól vett. [...] Mindehhez még az expresszionisták tulajdonságaiból is járul valami, az állítólagos modern társadalomszemlélet.” Adyval szemben nem voltak ilyen szigorúak. Valójában a fiatal Mécs – éppen a szociális apostol, Prohászka befolyására – őszintén a „szegény emberek” mellé állt, a szociális reformokat sürgette. Mécs később, a börtönévek után, egyszerűbb lett, levetette a túlzott pózoló magatartást. A leginkább sértő volt Mécsre nézve az, hogy *Legyen világosság!* című versét Illyés félremagyarázta.³⁰

Mindjárt visszatérek Kosztolányi Prohászka-ról írt discszerű véleményére. Itt most csak jelzésszerűen említek néhány kapcsolatot magyar írókkal.

²⁷ <http://www.irodalmijelen.hu/node/9022>

²⁸ Lásd még itt az *ARACS*-ban (2011. december 20.) a Bíró-Balogh Tamás által közzétett Kosztolányi-cikksorozatot: *A magyar irodalom és az ő irodalmuk, amely eredetileg 1920 őszén az Új Nemzedékben jelent meg.*

²⁹ Lásd *Prohászka hatása a két háború közötti katolikus irodalomra.* In: Szabó Ferenc: *Prohászka Ottokár időszerepése.* Kairoz, Bp. 2006, 255kk.

³⁰ Szabó Ferenc: *Prohászka Ottokár időszerepése.* 268–269. Vö. Illyés Gyula: *Iránytűvel.* I. 329kk.

1912. december 22-én Gárdonyi Géza köszöntötte – szuperlatívuszokban – Prohászkát, akit akkor ország-világ ünnepelt, de a regényíró az utolsó pillanatban úgy döntött, hogy nem adja postára a levelet, nehogy a püspök hízelgőnek tartsa. Ezt írta: „Köszöntöm Ottokár püspököt, akit Szent István király lelke vezetett kézen Alba Regia püspöki székébe. [...] Köszöntöm Ottokár püspököt, az újkor nagy papját, aki gondolatlanul ment fel a lépcsőn a püspöki székbe: Krisztusnak égő gyertyáját vitte fel oda s új fényre gyújtotta vele Betlehem kialudt csillagát, az embervezérlő csillagot, amely ma is minden élő léleknek útravilágító vezetője az örök Igazsághoz. Köszöntöm Ottokár püspököt, a huszadik század apostolát! Köszöntöm a napba öltözött embert, kit Isten homlokán jelölt a kiválasztottság fényes jegyével.” Jelentős ez a dicshimnusz egy antiklerikális írótól.¹¹ (Megjegyzem: Gergely Jenő 1994-ben megjelent *Prohászka Ottokár* című könyve alcímének ezt a Gárdonyi-jellemzést választotta: „A napbaöltözött ember”).

Találtam a Prohászka-archívumban egy nem datált kézírásos levelet Szabó Dezsőtől a „Magyar Írók Szövetsége” fejléces papírján, amelyre Prohászka sűrű jegyzeteket írt. (Tudjuk, hogy minden papírdarabot, régi levelet, hivatalos iratot, sőt gyászborítékot is felhasznált jegyzetpapírnak!) Szabó Dezső a Magyar Írók Szövetsége március 7-i vacsorájára hívja a püspököt: „A sok küzdelemben nagy lelki segítség volna mindnyájunknak, ha Kegyelmes Úr megtisztelne jelenlétével.”

Áprily Lajos költő a Kisfaludy Társaság 1930. március 5-i ülésén felolvasta megemlékezését Prohászka Ottokárról. A költő sohasem látta és hallotta Prohászkát, írásait olvasta és így sejtette meg a „diadalmas világnézet” kisugárzását. A kálvinista tanár többek között ezeket mondotta: „Részletlátásnak és erős sugárzású ideának állandó kapcsolata és egymásra-mutatása adja meg a Prohászka-látás költőiségét. Ennek a költőiségnek pedig a hit és tudás kettős szárnyával átrepült végtelenség-szemlélete adja meg az abszolútum mélységét. Aki »az Isten intimusa«, nem láthatja másként a dolgokat, mint »az örökkévalóság sarkcsillaga alatt«, perspektívája a »csillag-távol«. [...] A nagy műnek olykor egy színesebb szilánkjára is elég, hogy meglásd Prohászka állandó lelki vonásai között az áhítatos, mert mindig abszolútum felé mutató művészi szemlélet feltételeit.”

Áprily Lajos szép, értő és költői elemzése során megmutatja, hogy Prohászka apostoli mozdulatának „kísérő zenéje” a költészet. A *Soliloquia* misztikusa „az élet éneke”. Különösen is „Assisi természetölelő, meglekésítő szelleme itt a kalauz. Az ő példája cselekszi, hogy itt a Pán legendája krisztusi természetlegendává fenségesül”.

Kosztolányi Prohászkáról

Figyelemreméltó, hogy Kosztolányi Dezső a *Pesti Hírlap*ba tervezett, tíz jelentős személlyel készítenő portréorozatba fel akarta venni Prohászkát is. 1925. május 25-én kelt levelében kérte meg Prohászkát, hogy készíthessen vele egy negyedórás párbeszédet: „Tíz portrét – szellemi arcképet – óhajtok rajzolni arról a tíz emberről, ki a mai Magyarországot jelenti szememben.” Prohászka válaszleveléből megtudjuk, hogy (orr)vérézése utáni gyógykezelése miatt akkor nem vállalkozhatott a beszélgetésre.³¹

Prohászka 1911-es indexre tételével kapcsolatos a fontos cikk, amelyet Frenyó Zoltán azonosított.³² A *dr. Felix Tatrai* álnév alatt³³ megjelent *Mehr Klarheit!* (Graz, 1913) című pamflet a „modernista” Prohászkát bírálja. Kosztolányi 1913-ban az irományt kemény kritikának veti alá „Vates” álnéven az *Élet* című lapban,³⁴ miközben Prohászkát, a zseniális gondolkodót és költői szónokot magasztalja: „*Prohászka nem modernista, de zseni.*”

A pamflet írójának vádjai Kosztolányi szerint „*annyira kacskaringósak és körmönfontak, hogy belőlük kiordít a sárga kajánság és az epezöld harag, velük nem lehet és nem szabad komolyan foglalkozni. [...] Humorosnak tartjuk azokat a lapokat, amelyeken Prohászka stílusát bírálja ez a csikorgó stílusú dr. Felix Tatrai, aki a szint cifrának, a lelket frázisnak, a mélységet homálynak nézi. Valaki kormos üvegen bámulja a Napot s azt mondja, hogy a Nap homályos. Tévedés, kedves analitikus: a kormos üveg homályos.*”

Később Kosztolányi *Prohászkát Pázmányhoz hasonlítja, ahhoz a Pázmányhoz, akiről ragyogó lapokat írt, - a „magyar próza atyjának” nevezve a jezsuita bábort. „Prohászka Ottokárnak csak az emberi nagyságát nem bocsátja meg a pamflet-író, azt, hogy zseni, hogy egész és egyszerű életet él, hogy bibliaian keresztény és tüzesen katolikus, s ezt úgy tudja kifejezni, mint egy költő, mint egy XX. századbeli szónok.”* Kosztolányi rámutat arra, hogy Prohászka „*a hitet nem privilégiumnak tartja, és a kultúrával együtt átadja a XX. század embereinek, nem egy kéznek, de ezer kéznek és millió kéznek, mindenkinek, a kocsisnak, a póstatisztnek, a sajtkereskedőnek és a mágánsnak egyformán.*”

Frenyó Zoltán, folytatva a cikk bemutatását, kiemeli: „Kosztolányi kifejti, hogy e ’száraz és merev pamflet-író’ leginkább Prohászka hatásán ütközik meg, azon, hogy ez a rendkívüli történelmi jelenség ma él, a villamosság századában.” Prohászkát villámhoz hasonlítja: „*Prohászka Ottokár arcát az új gondolatok villanyfényében látjuk*”, s általa ebben a modern világban, ezen új energiák közt csak intenzívebben érezzük a krisztusi lelket. Cikkét így fejezi be Kosztolányi: „*A bagoly azonban azt mondja a sasnak, hogy nem szereti a napot. Felix Tatrai odakiáltja Prohászka Ottokárnak, mehr Klarheit, több világosságot.*”

³¹ Lásd Vass Péter: „Kosztolányi és Prohászka Ottokár levélváltása 1925-ben”, Új Ember 1978. július 3.

³² Mózessy Gergely (szerk.): *Prohászka-tanulmányok 2009–2012*. Székesfehérvár, 2012.

³³ A szerző feltehetőleg a szepesi püspök titkára volt. Vö. Szabó Ferenc: *Prohászka ébresztése I.* 1996. 170., 174.

³⁴ „Dr Felix Tatrai”. *Élet* V. évf. 40. sz. (1913. okt. 5.)